אברהם אוחיון

הימים הנוראים – בתורה ובחז״ל

תקציר

מועדי חודש תשרי על-פי תיאוריהם בתורה הם ימי-חג, ואילו אצל חז״ל הם בעיקר ימי-דין, ומצטרפים למכלול אחד של ׳ימים נוראים׳.

מה גרם לכך שימים אלו קיבלו אצל חז״ל צביון של יראה?

במאמר מפורטים תחילה המשמעויות הנוספות של דין, שחז״ל העניקו לכל אחד ממועדי תשרי, ולאחר מכן מוצע הסבר כולל, מתוך כתבי הרב קוק, לתופעה זו של ׳הימים הנוראים׳.

הקדמה

מועדים שבראשית חודש תשרי, ראש-השנה ויום-הכיפורים, כפי שמתוארים בתורה, הם ימי-חג, ואילו אצל חז״ל הם בעיקר ימי-דין. למרות היותם של חג הסוכות ושמיני-עצרת ימי-חג ושמחה, הרי חז״ל מצרפים אותם לימי-הדין ויוצרים תחושה שכל הימים הללו הם מכלול אחד של ׳ימים נוראים׳.

כיצד קרה שימים טובים אלו קיבלו אצל חז״ל צביון נוסף של יראה?

הרבה נכתב בעניין ההיבטים הרעיוניים והמעשיים של מועדי תשרי. לרוב אין בהם התייחסות למתיחות הניגודית שבין הכתוב בתורה לבין קביעת המועדים לימי-דין, והמעבר מן המקרא אל המסורת נעשה בטבעיות, כאילו הוא מובן מאליו.[1] במקומות, שקיים בהם אזכור להנגדה זו, הרי היא מתמקדת בעניין ראש-השנה בלבד ובדרך כלל באופן פשטני ושטחי.[2]

מילות מפתח: *ימים נוראים ; מועדים ; ראש-השנה ; יום-הכיפורים ; סוכות ; הושענא רבא ; שמיני-עצרת ; אידאות (הרב קוק).*

1. כגון: נ' וואהרמן, **חגי ישראל ומועדיו**, ירושלים 1976; הרב ש"י זוין, **המועדים בהלכה**[7], ירושלים תשס"ו; י"ש ליכט, **זמנים ומועדים בתקופת המקרא ובימי בית שני**, ירושלים תשמ"ח; מ"ז סולה, **מועדי השנה במקרא, בתלמוד, במדרש ובמנהג**, ירושלים תשמ"ז; הרב ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ), **חיי שנה**, ירושלים תשס"ח (אינו מזכיר את ימי הושע"ר וש"ע); צ' שכטר, **מועדי ישראל**, ירושלים תשכ"ו; י' תבורי, **מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, ירושלים תשנ"ה (אינו מזכיר את הושע"ר).
2. ד' הרמן, **מעגל החיים והמועדים בבית היהודי**, ראש העין 2005, עמ' 225-226; הרב ש' גורן, **תורת המועדים**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 11; א' שביד, **ספר מחזור הזמנים – משמעותם של חגי ישראל**, תל-אביב 1984, עמ' 52 (אינו מזכיר את ימי הושענא רבא ושמיני עצרת).

בדיוננו זה נתייחס אל כל מועדי תשרי. תחילה נסקור את המשמעויות של ימי-דין, שהוסיפו חז"ל לכל אחד מהם, ולאחר מכן נציע הסבר כולל לתופעה זו של "הימים הנוראים".

ראש-השנה

על-פי הכתוב בתורה (ויקרא כג 23-25 ובמדבר כט 1-6), ניחן ראש-השנה בשלושה יסודות עיקריים:

* שבתון – יום מנוחה (אונקלוס ורמב"ן לויקרא כג 24) ויום-טוב (יונתן בן עוזיאל, שם).
* זיכרון תרועה ויום תרועה[3] – תקיעות (בשופר – משנה, רה"ש ג, ג).
* מקרא-קודש – תפילות החג (ספרא אמור יא, יא).

מעיון בפסוקים כפשוטם אין משתמע, שהיום הראשון לחודש השביעי הוא יום ראש-השנה, וגם לא מוזכר בו, שהוא יום-הדין ושיש צורך לחזור בתשובה, אלא מתחוור שזהו יום של חג ושמחה, וכך ציוו עזרא ונחמיה להתייחס אליו (נחמיה ז-ח).

לעומת זאת, במשנה רה"ש פ"א, מ"ב קבעו חז"ל, ש"בראש-השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון" ובברייתא בגמרא שם טז, ע"א: "אדם נידון בראש-השנה", ובנוסף, חז"ל קבעו את עשרת ימי תשובה (רה"ש יח ע"א).

על-פי מה קבעו חז"ל, שיום א' בתשרי הוא יום-הדין לבני-האדם?[4]

להלן נסקור נימוקים שונים, שהובאו על-ידי חז"ל ופרשנים, ונתייחס שוב לעניין זה בהסבר הכולל.

בתשרי נברא העולם

במסכת ראש-השנה מובאת מחלוקת לגבי השאלה באיזה חודש נברא העולם (ומכאן גם מתי חל ראש-השנה)? לדעת ר' אליעזר – בתשרי, ולפי ר' יהושע – בניסן. שם בדף ח, ע"א מובא: "ורבי אליעזר היא, דאמר: בתשרי נברא העולם. רב נחמן בר יצחק אמר: לדין, דכתיב: 'עיני ה' אלקיך בה) מרשית השנה ועד אחרית שנה' (דברים יא 12) – מראשית השנה נידון מה יהא בסופה". רב נחמן סובר כרבי אליעזר, שבתשרי נברא העולם, ומוסיף, שהיום הראשון שבו הוא ראש-השנה והוא יום-הדין לשנה כולה.

---

3. התרועה יכולה להתפרש גם במשמעות חגיגית – כמו: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם" (במדבר י 10), וכן בטקס המלכת שלמה תקעו בשופר (מל"א א 39).

4. נזכיר גם דעות אחרות שבמיעוט: רבי מאיר ורבי יהודה מרחיבים את עניין הדין שבראש-השנה, ולדעתם – "הכל נידונים בראש-השנה" (רה"ש טז ע"א) – כל הבריאה, ולא רק האדם (יש הבדל מסוים ביניהם: לדעת רבי מאיר, "גזר הדין שלהם נחתם ביום-הכיפורים", ואילו לדעת רבי יהודה, "גזר-הדין שלהם נחתם כל אחד ואחד בזמנו: בפסח – על התבואה, בעצרת – על פירות האילן, בחג – נידונין על המים, ואדם...ביום הכפורים"). ולעומתם, יש השוללים את ראש-השנה כיום של דין: "רבי יוסי אומר: אדם נידון בכל יום ...רבי נתן אומר: אדם נידון בכל שעה" (רה"ש טז ע"א), וכן לדעת רבי יצחק רבה בשם רבי יהודה הנשיא: "מלך וציבור נידונים בכל יום" (ירושלמי, רה"ש א, ב).

א. דין האדם

הר"ן בפירושו למשנה רה"ש פ"א, מ"ב, הסתמך על דעת רבי אליעזר שלעיל ודייק ממדרשי אגדה,[5] שהעולם נברא ב-כ"ה באלול וב-א' בתשרי נוצר האדם. הר"ן הזכיר מאותם מדרשים מה קרה לאדם הראשון ביום יצירתו: "ביום ראש-השנה בשעה ראשונה – עלה במחשבה (של ה' לברוא את האדם), בשנייה – נתייעץ עם מלאכי-השרת, בשלישית – כנס עפרו, ברביעית – גיבלו, בחמישית – רקמו, בשישית – עשאו גולם, בשביעית – נפח בו נשמה, בשמינית – הכניסו לגן, בתשיעית – נצטווה (האדם שלא לאכול מעץ הדעת), בעשירית – עבר (עבֵרה), באחת-עשרה– נידון, בשתים-עש'רה – יצא בדימוס (=במחילה). אמר הקב"ה לאדם: זה סימן לבניך: כשם שעמדת לפנַי בדין היום הזה ויצאת בדימוס, כך עתידין בניך לעמוד לפניי בדין ביום זה ויוצאין לפניי בדימוס. אימתיי? בחודש השביעי באחד לחודש".

וסיכם הר"ן: "ומכאן סמך למה האדם נידון בראש-השנה יותר מבשאר הימים".[6]

ב. השופר

שני ההסברים הבאים קשורים לתרועה בראש-השנה:

*** בכסה ליום חגנו**

דורש רב נחמן בר-יצחק במסכת רה"ש ח, ע"א: "ממאי דתשרי הוא (יום-הדין)? דכתיב: 'תקעו בחודש שופר, בכסה – ליום חגנו' (תהילים פא 4), איזה חג, שהחודש מתכסה בו? הווי אומר זה ראש-השנה, וכתיב: 'כי חק לישראל הוא, משפט לאלוקי יעקב" (שם פסוק 5). על סמך הציווי של התקיעה בשופר, קובע המדרש, שאותו היום הוא ראש-השנה ויום המשפט.

*** קול השופר**

בפסיקתא דר"כ, כד, ב[7] ובמקומות נוספים[8] מתבסס המדרש על הפסוק בעמוס ג 6: "אם יִתָּקַע שופר בעיר, וְעָם לא יחרדו(?): כך אם יתָּקע שופר בעיר, בראש-השנה, וְעָם לא יחרדו (?), אלו ישראל ... אלא שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל" (עפ"י יחזקאל לג 11).

גם בהסתמך על מדרש זה – עצם התקיעה בשופר והחרדה הנלווית אליה מורים על כך שזהו יום ראש-השנה ויום של דין.

ג. סמוך ליום הכיפורים

בפירושו לויקרא כג, כד הסביר הרמב"ן: "אבל מפני שהוא בחודשו של יום-הכיפורים בראש-חודש, נראה, שבו יהיה דין לפניו יתברך, כי בם ידין עמים, בראש-השנה יישב לכיסא שופט

---

5. **ויק"ר** כט, א; **דב"ר,** מהדורת ליברמן יג, י; עמ' 11 **פסיקתא דרב כהנא**, מהדורת מנדלבוים, ב, פסקה כג, א עמ' 334.
6. הר"ן מסביר בהמשך, שאף לשיטת ר' יהושע שבניסן נברא העולם, א' בתשרי הוא ראש-השנה ויום-הדין, משום שביום זה (ועד יום הכיפורים) התחיל ה' להתרצות למשה רבנו על חטא העגל, ולפיכך נקבע ליום של כפרה וסליחה.
7. (לעיל הערה 5), פסקה כד, עמ' 347-348.
8. **ויקרא רבה** כט, ג.

צדק״.

לדעתו, מסתבר שבראש-החודש, שבו חל יום הכפורים יהיה בו יום דין.

לאור הסברים אלו, עומדת בעינה שאלת הפער בין הכתוב בתורה לבין דברי חז״ל בעניין ראש-השנה, ולכך נתייחס בסוף הדברים.

יום הכיפורים

בהסתמך על פסוקי התורה (ויקרא טז; כג 26-32), היסודות המרכיבים את יום-הכיפורים הם הבאים: מקרא-קודש ושבת-שבתון (בדומה למועדים אחרים), וכן – עינוי נפש ויום של כפרה. כיצד נעשית הכפרה על העוונות?

נראה, שבכל אחד מפרקי-ויקרא שצוינו לעיל (טז ו-כג) – מודגש היבט אחר שלה.

א. רוב פרק טז עוסק בתיאור עבודת הכהן הגדול ביום-הכיפורים – לבושו המיוחד ליום זה[9] וקרבנות-היום,[10] ובסוף הפרק נזכר שיתוף העם בתהליך הכפרה, ופסוקים אלו מנוסחים בלשון רבים. נראה מכאן, שעיקר הכפרה ביום-הכיפורים נעשתה על-ידי הכהן הגדול, והיא לא כוונה אל היחיד, אלא היא כפרת-ציבור לכלל העם כיחידה אחת, כמובא שם בפסוק 33: ״ועל כל עַם הקהל יכפר״.

ב. בפרק כג מתואר, מה הפרט צריך לעשות כדי לזכות בכפרה.

ראשית, אין הפרט נדרש לעשות תשובה. הנימוק הוא: ״כי יום כפורים הוא לכפר עליכם״ (פס׳ 28) – עצמו של יום מכפר (על-פי הכתוב: ״בעצם היום הזה״, שם פס׳ 29).

שנית, כדי שהפרט ייכלל בכפרת הציבור, עליו רק לקיים את חובות היום המפורטות בתורה, והן: ״ועִנִּיתֶם את נפשותיכם...וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה״ (שם פס׳ 27-28). עינוי הנפש, שהוא צום, וביטול ממלאכה, הנדרשים ביום-הכיפורים, אמנם מבטאים תהליך מסוים של תשובה, אבל לא משהו מֵעבר לכך.

השקפה דומה לזו, אבל חריגה אצל חז״ל, מובאת בשמו של רבי יהודה הנשיא במסכת יומא פה, ע״ב (ובשבועות יג ע״א): ״על כל עבֵרות שבתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה, יום-הכיפורים מכפר, חוץ מפורק-עול ומגלה פנים בתורה ומפר ברית בשר, שאם עשה תשובה – יום-הכיפורים מכפר, ואם לא עשה תשובה – אין יום-הכיפורים מכפר״.

מכאן – שעל רוב העברות יום-הכיפורים מכפר גם **ללא** תשובה.

על-פי זה ניתן להסביר את תיאורו של רבן שמעון בן גמליאל (השני), על ימי-הכיפורים שלפני החורבן: ״לא היו ימים טובים לישראל – כחמישה עשר באב וכיום-הכיפורים״ (תענית ד, ח). והגמרא מסבירה: ״יום-כיפורים, משום דאית ביה סליחה ומחילה״ (תענית ל ע״ב וב״ב קכא

---

9. שמונה בגדים וכל בגד היה מכפר על סוג אחר של עבֵרות (זבחים פח ע"ב וערכין טז ע"א).

10. פר-החטאת, שעיר-החטאת והשעיר המשתלח. הרב שמעון אור במאמרו: 'יום הכיפורים – השיבה אל הראשית' (**צוהר**, טז (תשס"ג)), מסביר שפר-החטאת ושעיר-החטאת מכפרים על עוונות הכוהנים שבמקדש, ואילו השעיר המשתלח מכפר על כלל העוונות של עם ישראל שמחוץ למקדש.

ע"א). באותם ימי כיפורים נעשתה הכפרה ככתוב בתורה – בלי שנדרש מאמץ גדול מכל אדם ואדם.

לעומת זאת, אצל חז"ל אין כפרה קולקטיבית, אלא כפרה אישית, המותנית בתהליך של תשובה – כמפורט במסכת רה"ש בדפים יז-יח ובמסכת יומא מדף פה, ע"ב ואילך. חז"ל הרחיבו דברים במעלתה של התשובה "שמקרעת גזר דינו של אדם" (רה"ש יז ע"ב) ובעלת מעלות נוספות.[11] כמו-כן חז"ל פיתחו מערך של כללים בנושא התשובה, ולהלן נתייחס לשניים מהם – בהתאמה לאלו שהוזכרו לעיל:

א. א. בניגוד לכתוב בתורה – הדגישו חז"ל את חשיבותה של תשובת-היחיד בימים הנוראים: "דִרשו ה' בהמצאו (ישעיה נה 6) – התם ביחיד", שיש לו זמנים מיוחדים לתשובה, והם הימים הנוראים, ואילו תשובת-הציבור היא: "כ-ה' אלוקינו בכל קראנו אליו" (דברים ד 7), אין לה זמן קבוע, והיא טובה לכל ימות השנה (רה"ש יח ע"א).

ב. ב. חז"ל הכירו במעלתו המיוחדת של יום-הכיפורים כיום של כפרה וקבעו במשנה, יומא פ"ח, מ"ח: "תשובה מכפרת על עבירות קלות – על עשה ועל לא תעשה. ועל החמורות – היא תולה עד שיבוא יום-הכיפורים ויכפר". אבל בהמשך הגמרא (פה ע"ב) בעניין העבֵרות החמורות מובא: "עִם תשובה – אִין, בפני עצמן (ללא תשובה) – לָא, נימא דלָא כרבי". כלומר, התשובה מכפרת על העבירות הקלות גם שלא ביום-הכיפורים, ועל החמורות – יש צורך בשילוב של תשובה ויום-הכיפורים (עיינו ברש"י יומא פו ע"א, ד"ה כי ביום הזה), ולא כרבי, שפטר מהצורך מתשובה על רוב העבירות.

סוכות

בחג-הסוכות אנו מצטווים לשמוח, כפי שנזכר בתורה שלוש פעמים (ויקרא כג 40 ודברים טז 14-15), וזאת – על נסי המדבר ועל היותו "חג האסיף", המסיים את איסוף התבואה והפֵרות.

והנה חז"ל קבעו במשנה רה"ש פ"א, מ"ב: "ובחג נידונין על המים",[12] ומכאן – שבחג הסוכות נחתם גזר-הדין של הגשמים הממשמשים ובאים, חז"ל קישרו גם חלק ממצוות החג לדין זה, כדי שגזר-הדין יהיה לטובה.

על מצוות ניסוך-המים במזבח (שאינה כתובה בתורה) – נאמר: "תניא: אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא: "...ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג? אמר הקב"ה, נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה" (רה"ש טז ע"א).

גם מצוות ארבעת המינים, המסמלת את שמחת החג (ויקרא כג 40), צורפה לעניין זה.

במסכת סוכה לז ע"ב, מובאת בעניין – משמעות הנענועים בלולב:

---

11. א. במסכת יומא פו ע"א-ע"ב: גדולה תשובה – "שמביאה רְפָאוּת (=רפואה) לעולם","שמגעת עד כיסא הכבוד", "שדוחה את לא תעשה שבתורה", "שמקרבת את הגאולה", "שזדונות נעשות לו כשגגות", "שמארכת שנותיו של אדם", "שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כולו".

ב. עדות למעבר אל הצורך בתשובה ניתן למצוא בברייתות הבאות שעוסקות בשמחת בית השואבה. הנוסח הא"י: "ומי שחטא יימחל לו" (תוספתא סוכה ד, ב; ירושלמי, סוכה ה, ד) – לעומת הנוסח הבבלי: "ומי שחטא ישוב (בתשובה) וימחול לו" (סוכה נג ע"א).

12. כדעת רבי יהודה, שאמר: "הכול נידונים בראש-השנה, וגזר דין שלהם נחתם כל אחד ואחד בזמנו" (רה"ש טז ע"א).

"אמר ר' יוחנן: מוליך ומביא – למי שהארבע רוחות שלו,

מעלה ומוריד – למי שהשמים והארץ שלו.

במערבא מתנו הכי:...מוליך ומביא – כדי לעצור רוחות רעות,

מעלה ומוריד – כדי לעצור טללים רעים".

בנענועי הלולב יש, מחד גיסא, תפילה לעצירת פגעי-החורף, ומאידך גיסא, תפילה לגשמי-ברכה. ובמסכת תענית ב, ע"ב: "אמר ר' אליעזר: הואיל וארבעת המינין הללו – אי-אפשר בהם בלא מים, כך אי אפשר לעולם בלא מים". בעקבות קשר זה, שיצר ר' אליעזר בין ארבעת המינים לבין המים, נקבעה הלכה (אמנם-כר' יהושע): ראשית הזכרת גשמים היא "משעת הנחתו" של לולב, דהיינו בשמיני-עצרת (תענית ב ע"ב).

ממד נוסף של הדין בחג הסוכות נמצא בפרים, המוקרבים בימי-החג: במסכת סוכה נה, ע"ב נשאלה השאלה: "הני שבעים פרים-כנגד מי? כנגד שבעים אומות". ור' יוחנן מסביר שם: "אוי להם, לגויים, שאיבדו (את בית המקדש), ואין יודעין מה שאיבדו, שבזמן שבית המקדש קיים – מזבח מכפר עליהן, ועכשיו מי מכפר עליהן"? מכאן, שהקרבה זו באה לכפר על אומות-העולם.

מדוע כפרה זו נקבעה דווקא לחג הסוכות?

מפרש רש"י שם ד"ה שבעים פרים: "כנגד שבעים אומות לכפר עליהם, שיֵרדו גשמים בכל העולם, לפי שנידונין בחג על המים", כדי שיהיו זכאים לגשם.

יתר על כן, הבקשה שייכת לכל העולם כולו. והשוו זכריה יד, טו, אשר בו אומר הנביא, שבחג הסוכות **לעתיד לבוא** כל העמים יעלו לרגל.

הושענא רבה

ביום האחרון של חג הסוכות, הושענא רבה, היינו מצפים, ששמחת-החג תגיע לשיאה שהרי ביום זה נפרדים מהחג, ואולם עפ"י ספרות הקבלה יום זה הוא אחד מימי הדין: "כד יתיב (יושב) קוב"ה בראש-השנה ויומא דכיפורא והושענא רבה בדינא רבא לעיוני בדינא דעלמא".[13]

על הדין, הנעשה בהושענא רבה, מובא בזוהר בפרשיות צַו ותרומה: "ביומא שביעאה דחג הוא סיומא דדינא דעלמא, ופתקין נפקין (יוצאים) מבי מלכא".

מכאן – שזהו יום חיתום הדין: הדין אמנם נחתם ביום-הכיפורים, ואולם פסק הדין אינו נמסר (לביצוע) אלא ביום זה, ומכאן – שעד אז אפשר עדיין לחזור בתשובה. זהו המקור למנהג, שמברכים איש את רעהו ביום זה בברכת 'פתקא טבא'.

וכיוון שכך הרי שיום הושענא רבה מסמל גם את יום הזכייה בדין: "וכיוון שהגיע יום הושענא רבה נוטלין ערבי נחל, ומקיפין שבע הקפות וחזן הכנסת עומד כמלאך אלוהים – וספר תורה בזרועו, והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח...ומיד מלאכי השרת שמחים ואומרים: נצחו ישראל, נצחו ישראל, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם" (מדרש תהילים יז, ה).[14]

---

13. זוהר למגילת רות. מובא בספר **ילקוט הרועים**, ורשה תרמ"ה, עמ' 246.
14. ועיינו במפורט בהערה ל"ו במהדורת באבער.

דבר זה מסביר את המנהג להמשיך ולומר את מזמור רז 'לדוד ה' אורי וישעי' עד הושענא רבה. מזמור זה שייך לימי-התשובה, ולכאורה, היה צריך להפסיק לאומרו ביום-הכיפורים. המשך אמירתו מורה, שעדיין יש חלק מסוים בתהליך התשובה שלא הסתיים. השלמת התהליך מתבטאת גם בתפילות המיוחדות ליום זה, המזכירות את הימים הנוראים, כפי שמתאר השל"ה הקדוש (שני לוחות הברית, מסכת סוכה, ח"א, עמ' עו):

"תיקון ליל הושענא רבה, שבו נוהגים בארץ ישראל כמו ליל שבועות, ועוסקים כל הלילה בתורה, גם בתפילות, ומקצת קהילות מהמלכות הזה נוהגים, שאומרים איזה הושענות ובקשות המסודרות להם, ואומרים כמה פעמים אל מלך, ויעבור, ותוקעים תשר"ת, כשאומרים י"ג המידות, והכול – לעורר הלבבות לתשובה".

שמיני-עצרת

תופעה מעניינת היא, שחג זה נזכר בתורה במקומות, שבהם נזכרים גם ראש-השנה ויום-הכיפורים בכלל המועדים (במדבר כט וויקרא כג), ולעומת זאת, אינו נזכר במקומות שראש-השנה ויום-הכיפורים אינם מופיעים (שמות לד ודברים טז). הצמידות של שמיני-עצרת לימי-הדין מרמזת על הדמיון שביניהם.

גם תורת-הקרבנות של החגים רומזת לקשר בין שמיני-עצרת לבין ימי-הדין, שהרי קרבנותיהם שווים: שמיני-עצרת דומה לראש-השנה וליום-הכיפורים, שבהם מוקרב פר אחד בלבד – לעומת ראש-חודש, פסח ושבועות, שבהם מוקרבים שני פרים בכל יום.

שמיני-עצרת מצטרף לימי-הדין, ועל כך ניתן ללמוד מהמובא בזוהר לפרשת ויחי: "אי זכי בתשובה ולאו שלימתא כדקא יאות, תלין לה עד ההוא יומא בתראה דעצרת, דהוא תמינאה לחג. ואי עבד תשובה לפני אדונו, נקרעים (הספרים)". תרגום: אם זוכה בתשובה ולא שלמה כיאות, תולים לו עד אותו יום אחרון של עצרת, שהוא שמיני לחג. ואם עושה תשובה (שלמה) לפני אדונו, נקרעים (הספרים).

על-פי האמור, שמיני-עצרת הוא יום חתימת הדין, ואולם נאמר כבר לעיל, שחתימת הדין היא בהושענא רבה.

שאלה זו נשאלה בספר 'שער הכוונות – מועדים' (עניין סוכות, דרוש ו) לאר"י ז"ל, ותשובתו היא: "ואמנם אמיתות העניין הוא זה, כי הנה עיקר הדין נידון ונגמר בחצות ליל הושענא רבה...אבל אף-על-פי שנמסרו הפתקין בידם, לא ניתן להם רשות לפעול המשפט והעונש, הכתוב באותם הפתקין, עד יום שמיני עצרת, כדי לתת עוד זמן אל החוטאים שישובו בתשובה". כלומר, הושענא רבה הוא יום חיתום הדין למי שחזר בתשובה, אבל מי שעדיין לא חזר בתשובה – מקבל יום נוסף, עד שמיני-עצרת.

גם הדין הנאמר במשנה רה"ש פ"א, מ"ב, על חג הסוכות: "ובחג נידונין על המים" – מסתיים בשמיני-עצרת, שאז מתפללים על הזכרת-גשמים, ומכאן – ששמיני עצרת, החותם את מועדי תשרי, הוא גם זמן חיתום הדינים.

הסבר מתוך כתבי הרב קוק[15]

הסבר להבדלים באופים של מועדי תשרי בתורה לבין אלו שאצל חז"ל – ניתן ללמוד מתוך דברי הראי"ה קוק במאמרו 'למהלך האידיאות בישראל'.[16] הרב דן בעליות ובמורדות ביחסים שבין כנסת ישראל (האידאה הלאומית) לבין הקב"ה (האידאה האלוהית), וכך הוא כותב: "וכנסת ישראל במעמדה הנישא והנשגב, בימים מקדם, הגיעה בנשמתה המזהירה, בתעופה גדולה למקור האורה העליונה" (עמ' קה).

מתי הייתה אותה תקופה אידילית בין כנסת ישראל לבין הקב"ה, שעליה כותב הרב? והוא משיב: "לעד לא יישכח מזיכרונה אותו תור הזהב שבפריחת ימי שלמה, בבניין הבית הראשון,[17] בהדר תפארת כבודו ועוז החיים שהתגלה בו בהבעת עושר האידיאה האלוהית והלאומית המשולבות זו בזו בהתאמה הרמונית" (עמ' קו).

ואולם לא לעולם חוסן – "עוונות אבותינו הורידו כל כך את כנסת ישראל ממרום גבורתה וקדושתה. חטאת הקהל רחבה וגדלה כל כך, נתרחקה האידיאה הלאומית בריחוק קיצוני מהאידיאה האלוהית, ומבול הקלקולים שטף עד צוואר" (עמ' קז).

והתוצאה – "הגלות, החורבן הפנימי והפיזור החיצוני, הִכתה לרסיסים ותאבַד עד היסוד האידיאה הלאומית החרבה" (עמ' קח).

ניתן להסביר את דברי הרב באופן זה: בזמן שבית המקדש היה קיים, הוא כיפר על עוונות בני ישראל. ביום-הכיפורים הכפרה הייתה כפי הכתוב בתורה – קולקטיבית וללא צורך בתהליך ארוך של תשובה, ואולם פעולה זו נפסקה כתוצאה מן העוונות המרובים, החורבן והגלות.

ואיך נעשית הכפרה בזמן שאין בית מקדש?

מסביר הרב: "אז באה תחת האידיאה האלוהית בעצם רוממותה, ועל-ידי גניזתה של זו (=האידאה הלאומית), תולדתה – האידיאה הדתית" (עמ' קי). האידיאה הדתית היא: "המוסר האישי, הדאגה לחיי הנצח האישיים הפרטיים, הדיוק הפרטי על כל מעשה בודד המקושר ברוח הכללי, התבססו יפה על-פי ההופעה האלוהית המוקטנת המיוחדת לצד הפרטיות – האידיאה הדתית" (שם).

עם חורבן בית המקדש ניטל אמצעי זה לכפרת העוונות, ולפיכך חז"ל גיבשו דרכי כפרה חליפיות[18] שבהם עלה ערכה של התשובה.[19] וכעת, ביום-הכיפורים אי-אפשר עוד להסתתר תחת כפרת הכלל שעל-ידי הכהן הגדול (סעיף א' לעיל בעניין יום-הכיפורים), וכתוצאה מן הירידה הרוחנית והמוסרית – אין די ב"עצמו של יום" כדי לכפר על כל העבֵרות (שם סעיף ב), ולכן יש

---

15. הרעיון הובא במאמרו של הרב אמנון בזק: 'מידת הדין בחג הסוכות', **דף קשר**, 515 (תשנ"ו), ישיבת הר עציון, אלון שבות. במאמרנו הרחבנו את הרעיון **לכלל** הימים הנוראים.
16. הרב קוק, **אורות**, ירושלים תשכ"ג, עמ' קב-קיח.
17. הרב קוק ציין את בית-המקדש הראשון, ואולם בדיוננו נתייחס כך גם לבית-המקדש השני למרות ההבדלים שביניהם (יומא כא, ע"ב).
18. לימוד תורה (**מדרש תנאים** לדברים ל"ב, ב מהדורת ד"צ הופמן, ברלין 1907-1908) תורת הקרבנות (תענית כז, ע"ב), תפילה (ברכות כו ע"ב), דעת שפלה (**תנא דבי אליהו רבה**, יח), גמילות חסדים (**אדר"נ**, נוסח א, פרק ד), ייסורים (**ספרי** ואתחנן פסקה לב דברי כ"ע) ומיתה (ירושלמי, ח, ז).
19. מובא במדרש ויק"ר ז, ב: "מנין למי שהוא עושה תשובה, שמעלין עליו, כאילו עלה לירושלים ובנה את בית המקדש ובנה את המזבח והקריב עליו כל הקרבנות שבתורה? מן הָדַין קָרְיָא 'זבחי אלוקים רוח נשברה" (תהילים נא 19).

צורך גם בתפילה ובווידוי אישי, שהם "העבודה שבלב" ותופסים את מקומם של קרבנות-היום. מכאן ניתן להבין את הצורך בתהליך הארוך והמתמשך של תשובה, שֶׁפּוֹתֵחַ בחודש אלול, עובר דרך ראש-השנה, יום-הכיפורים וחג-הסוכות' שקיבלו משמעויות נוספות, ומסתיים בהושענא רבה ובשמיני עצרת, שגם הם "גוייסו" לצורך זה.

גם הקביעה בעניין חג הסוכות, "ובחג נידונין על המים", אינה יכולה עוד להיתלות במצוות ניסוך המים שהייתה במקדש, אלא בתפילה של כל איש מישראל עם ארבעת המינים, אשר מאז חורבן בית המקדש הם ניטלים בכל שבעת ימי החג ולא רק ביום הראשון של החג (משנה, סוכה ג, יב).

וכך מדי שנה בשנה אנו מציינים את הימים הנוראים במידה רבה מתוך יראה, עד לבניין בית המקדש במהרה בימינו, שאז הימים הטובים יחזרו לראשוניותם, ונציין אותם יותר מתוך אהבה ושמחה.